

יחסו של רש"י לתרגום אונקלוס

השפה הארמית חדרה לממלכת יהודה עוד לפני החורבן. בקשתם של אנשי חזקיה מרבשקה לדבר ארמית ולא יהודית (מל"ב יח כו) מעידה על הארמית כלשון הדיפלומטיה. בתקופת גלות בבל התפשטה הלשון הארמית בקרב יהודי בבל וארץ ישראל, והפרקים הארמיים בספר דניאל ועזרא מעידים על כך.

לפי מסורת חז"ל, ראשיתו של תרגום התורה עוד בתקופת עזרא, שכן כך לומד רב את הפסוק "ויקראו בספר בתורת האלוקים מפרש" (נחמ' ח ח): "מפרש זה תרגום" (נדרים טז ע"ב).

קטעי התרגומים מקומראן לספרים אחדים מן המקרא מעידים על קדמות התרגום. תרגום אונקלוס (להלן ת"א) הוא הפופולארי ביותר מבין התרגומים הארמיים למקרא, משום שהוא משמש כתרגום רשמי בבית הכנסת. בקידושין מט ע"א מדובר על "תרגום דידן" (=שלנו), והרמב"ם (הלכות אישות ח ד) מייחס שם זה לת"א. בעלי התוספות קוראים לו "תרגום כבלי".

השם אונקלוס מופיע בתלמוד רק פעם אחת: "אמר ר' ירמיה ואיתימא רבי חייא בר אבא תרגום של תורה אונקלוס הגר אמרו מפי ר' אליעזר ור' יהושע" (מגילה ג ע"א).

וכן אמרו "לעולם ישלים אדם פרשיותיו עם הציבור, שניים מקרא ואחד תרגום" (ברכות ח ע"א), כלומר: לשוב ולקרוא את הפסוק במקור, לתרגם את הפסוק לארמית (כדי להבין את פירושו המילים) ואח"כ לשוב ולקרוא את המקור העברי (כדי להבין את כוונת הפסוק). לדעת רש"י, עיקרו של התרגום היה "כדי להשמיע לנשים ועמי הארץ שאינן מכירין בלשון הקדש" (רש"י, מגילה כא ע"ב, ד"ה בנביא). לפיכך השתדל בעל התרגום לתרגם בצורה פשוטנית, בלשון קלה ומוכנת, תרגום מילולי ומדויק.

רש"י מוסיף בתרגום לפירוש מילים קשות במקרא, צירופי מילים, ביטויים או היגדים אשר אינם מובנים מבחינת הלשון, התחביר או העניין, וכן להשלמת דברי הכתוב הנראה חסר.

המונח הרווח בפירוש רש"י הוא "כתרגומו" או "כתרגומו פירושו". יש מונחים דומים: "כמו שתרגם אונקלוס", "וכך תרגומו", וזהו לשון התרגום, "זהו תרגום אונקלוס" וכו'.

א. רש"י מסתייע בת"א בלי לצטט אותו

1. בר' יא ו: "ועתה לא יבצר מהם כל אשר יזמו לעשות". המילה "יבצר" אינה מוכנת. רש"י: "יבצר, לשון מניעה כתרגומו, ודומה לו (תה' עו ג) "יבצור רוח נגידים". רש"י סומך על ת"א "לא יתמנע" (וכן תרגום יונתן) ומביא סימוכין לפירושו מכתוב אחר.

2. שם יג יא: "ויבחר לו לוט את כל ככר הירדן". כיכר מהי? ת"א: "מישר ירדנא"; רש"י: "מישור, כתרגומו".

3. שם טו ב: "ובן משק ביתי הוא דמשק אליעזר".

הצירוף "בן משק" דורש ביאור. רש"י: "כתרגומו שכל ביתי נזון על פיו כמו לקמן (מא מ) ועל פיך ישק' אפוטרופא שלי" (ת"א ובר פרנסא הדין). כלומר, זהו מטבע לשון, בן משק ביתי הוא הממונה (האפוטרופוס) על ביתי.
4. שם כה כט: "ויזד יעקב נזיד". ת"א: "ובשיל יעקב תבשילא"; רש"י: "לשון כישול, כתרגומו".

ב. רש"י מסתייע בת"א ומצטט אותו

1. בר' יד יד: "וירק את חניכיו". "וירק" מה פירושו? רש"י: "כתרגומו וזרז". רש"י מביא סימוכין לפירושו "והריקותי אחריכם חרב" (וי' כו לג), "אריק חרבי" (שמ' טו ט) ועוד. כלומר אפשר ש "וירק" הוא מלשון ריק, ורש"י מסביר דבריו בשמ' טו ט: "על שם שהוא מריק את התער בשליפתו ונשאר ריק, נופל בו לשון הרקה".
 2. שם יד יז: "עמק שווה הוא עמק המלך". האם שם העמק הוא שווה או העמק הוא מישור?
רש"י: "כך שמו, כתרגומו למישר מפנא, פנוי מאילנות ומכל מכשול", כלומר השם "שווה" ניתן לו משום שהוא פנוי לחלוטין. ועיין רש"י שם ז, ד"ה איל פארן: "כתרגומו מישור". רש"י שם אינו מקבל את פירושו של ת"א: "ואומר אני שאין 'איל' לשון מישור אלא של פארן איל שמו".
 3. שם כז לו: "ויעקבני זה פעמיים". רש"י: "כתרגומו וכמני ארבני, וארב וכמן, ויש מתרגמין וחכמני, נתחכם לי". בת"א שלפנינו הגרסה השנייה "ותכמני" מלשון רמייה והתחכמות (עיין ראב"ע), כמו בפסוק "כי כל אח עקב יעקב" (יר' ט ג), ואילו לפי הגרסה הראשונה "וכמני ארבני" הוא מלשון עיכוב, האורב מתעכב וממתין במארב.
4. שם מט יב: "חכלילי עינים מיין ולבן שנים מחלב". חכלילי - מה פירושו?
- ת"א: "יסמקון טורוהי בכרמוהי" (=יאדימו הויו בכרמיו).
רש"י: "חכלילי לשון אודם כתרגומו (משלי כג) 'למי חכלילות עינים', שכן דרך שותי יין עיניהם מאדימין". רש"י פירש את המקרא אדום עינים, והוא מרוב יין, ולבן שיניים יהיה מרוב חלב, "ולפי...תרגומו, עינים לשון הרים משם צופים למרחוק". כלומר, רש"י מקבל את ת"א בביאור המלה "חכלילי", שמשמעה אודם, אבל אינו מקבל את פירוש הפסוק בכלל.

תרגיל 1

- "ויקראו לפניו אברך" (בר' מא מג). המילה "אברך" לא ברורה. רש"י: "כתרגומו וגו'".
1. באר את התרגום.
 2. רש"י מביא סיוע לתרגום. באר את דבריו.
 3. האם רש"י מאמץ את התרגום? נמק.

ג. רש"י מכוון אל ההוראה הנכונה מתוך כמה הוראות אפשריות

1. בר' לו כז: "וישמעו אחיו".

רש"י: וקבילו מיניה, וכל שמיעה שהוא קבלת דברים כגון זה וכגון 'וישמעו יעקב אל אביו' (בר' כח ז), 'נעשה ונשמע' (שמ' כד ז) מתורגם נקבל, וכל שמיעת האוזן כגון 'וישמעו את קול ה' אלהים מתהלך בגן' (בר' ג ח), 'ורבקה שומעת' (שם כז ה), 'וישמע ישראל' (דב' לה כב), 'שמעתי את תלונות בני ישראל' (שמ' טז יב) כולן מתרגם ושמעו, ושמע, שמיע קדמי". לסיכום: לפועל "שמע" יש לפחות שתי הוראות: שמיעה פיזית; קבלת דברים, הסכמה, או ציות. רש"י מפנה את תשומת לבנו לעיין בתרגום, ועל פי התרגום נמצא את ההוראה המתאימה.

לעיתים יבוא הפועל "שמע" בשתי המשמעויות בפסוק אחד, למשל "הקבצו ושמעו בני יעקב, ושמעו אל ישראל אביכם" (שם מט א). אונקלוס תרגם את הראשון "וישמעו" ואת השני "קבילו".

2. שם מא מ: "על פיך ישק כל עמי".

המילה "ישק" במשמעותה המקובלת קשורה לאהבה ורעות, כמו "ישקני מגשיקות פיהו" (שה"ש א ב). משמעות זו אינה מתאימה לפסוקנו, ולכן רש"י: "יתון [יתפרנס], כל צרכי עמי יהיו נעשים על ידך, וכמו 'בן משק ביתי' וכמו 'נשקו בר' (תהילים ב)". בהתאם לת"א מפרש רש"י "ישק" מלשון "משק בית" (לעיל טו יב), היינו הצטיידות והתפרנסות. את "משק" מתרגם אונקלוס "פרנסא". אף "נשקו בר" מפרש רש"י: "זרוז עצמם" (=הצטיידו).

3. שמ' כב ל: "ובשר כשדה טרפה לא תאכלו". למילה "טרפה" יש הוראה השכיחה במקרא, והיא טרפה ע"י חיה רעה.

ובלשון חכמים יש הרחבה: בהמה שנשחטה כהלכה אלא שנמצא ליקוי באחד מאבריה הפנימיים.

רש"י: "אף בבית כן, אלא שדבר הכתוב כהוזה [=דוגמה מן המציאות] מקום שדרך בהמות ליטרף ... [טרפה]: ובשר דתליש מן חיוא חיא [=ובשר התלוש מבהמה חיה], בשר שנתלש ע"י טריפת זאב או ארי או מן חיה כשרה או מן בהמה כשרה בחייה". רש"י רוצה להדגיש שהמילה "טרפה" היא במשמעות המקראית המצומצמת ולא במשמעות המורחבת של חז"ל ומסתייע בתרגום.

4. וי' כג טז: "השבת השביעית".

רש"י: "כתרגומו שבועתא שביעתא". כידוע, למילה "שבת" יש שתי הוראות: "יום השבת" או "שבוע ימים". אם נפרש כאן "שבת" כיום השביעי, הרי זה עלול לסייע לצדוקים שאמרו "ממחרת השבת" מיום השבת הראשון שחל בחג הפסח.

ד. במילים נדירות במקרא מביא רש"י את התרגום כסיוע לביאור המילה

1. בר' יט טו: "ויאצור". "כתרגומו ודחיקו, מהרוהו".

2. שמ' יב' ד: "תכסרו". "תתמנון", היינו: תהיו נמנים (על קרבן הפסח).

3. שמ' טו ח: "כמו נד". "כתרגומו כשור, כחומה".

4. במ' א ג: "ואתה הפקד את הלויים". רש"י: "כתרגומו, מגי, לשון מגוי ושררה על דבר שהוא ממונה עליו, כמו ויפקד פקידים (בר' מא לד)". כאן יש מקום לטעות ולפרש מלשון ציווי, כגון "והפקדתי עליכם" (וי' כו טז). רש"י שם: "וצויתי עליכם". בפסוקנו מפרש רש"י את "הפקד" במשמעות של מינוי.

5. במ' יא ז: "והמנן כזרע גד". עגול כגידא, ת"א: "זרע גידא".

6. בכמה מקומות רש"י מפרש עפ"י התרגום אעפ"י שאין הוא מזכירו כלל: א. בר' כז לה: "בא אחיך במרמה". רש"י: "בחכמה". וכך בת"א "בחוכמתא" (וגם בת"י חוכמא). ב. שמ' יב לו: "וינצלו את מצרים". רש"י: "ורוקינו". וכך בדיוק ת"א "ורוקינו ית מצראי".

ה. בירור נוסח התרגום

דב' כד ה: "כי יקח איש אשה חדשה... ושמה את אשתו אשר לקח". רש"י: "ישמה את אשתו, ותרגומו ויחדי ית אתתיה, והמתרגם ויחדי עם אתתיה טועה הוא, שאין זה תרגום של ושמה אלא של ושמה".

מעניין שהתרגום "ויחדי עם אתתיה" הוא תרגום ירושלמי, ואילו ת"א שלפנינו הוא כפי שהביא רש"י "ויחדי ית אתתיה". ועיין רש"י בר' ב א: "את ה'" = עם ה'; שמ' ב כד: "ויזכר אלהים את בריתו, את אברהם את יצחק ואת יעקב" - "עם אברהם". וכך גם ת"א: "דעם אברהם, דעם יצחק ודעם יעקב".

תרגיל 2

דב' ז יג: "שגר אלפיך ועשתרות צאנך".

רש"י: "מנחם פירש אבירי בשן, מבחר הצאן, כמו עשתרות קרנים, לשון חוזק ואונקלוס תרגם עדרי ענך [=עדרי צאנך]. ורבותינו אמרו, למה נקרא שמם עשתרות? שמעשירות את בעליהן".

רש"י מביא אפוא שלושה פירושים. עיין בשופ' ב יג; שמ"א ז ד; דב' כח ד, רש"י ד"ה ועשתרות צאנך; וענה:

1. מה לא מובן בצירוף "עשתרות צאנך"?
2. האם רש"י דוחה את התרגום או מקבל את דבריו? נמק.
3. השווה פירוש רש"י בפסוקנו לפירושו בדב' כח ד. מה מוסיף רש"י בדברי רבותינו?

ו. רש"י "כתרגומו"

בעשרה פסוקים בתורה מופיע ברש"י "כתרגומו" מבלי שיצטט את התרגום וללא כל תוספת פירוש משלו. עשויות להיות סיבות לכך. במקומות אלו ניתן לשאול האם רש"י מציין "כתרגומו" כדי למעט הבגה אפשרית אחרת, או האם כוונת רש"י היא שיש פירוש אחר, אך הוא אינו מקבלו ונוטה להסכים לפירוש התרגום, או האם זה נובע מהתלכטות בהגדרת שורש המילה, צורתה, הגיזרון או המבנה שלה, ועל כן הוא סומך על התרגום.

1. בר' מא מד: "ויאמר פרעה אל יוסף אני פרעה ובלעדיך לא ירים איש את ידו ואת רגלו בכל ארץ מצרים".

הקושי: האם פירוש המשפט "לא ירים איש את ידו ואת רגלו" הוא כלשונו ממש, ואז הוא יהיה בלתי הגיוני: וכי איש לא ירים ממש ידו ורגלו? או שמא מסתרת הכנה אחרת? צירופים דומים לזה: "וירם יד במלך" (מל"א יא כו) - מרד; "הרמתי ידי אל ה'" (בר' יד כב) - שכועה; "תרם ידך על צריך" (מי' ה ח) - הכאה; "כאשר ירים משה את ידו" (שמי' יד יא) - תפילה. מצאנו הרמת יד אך אין זכר להרמת רגל או להרמת יד ורגל יחדיו. רש"י: "כתרגומו". ת"א: "לא ירים גבר ית ידיה למיחד זין וית רגליה למרכב על סוסיא" [לתפוס נשק ולרכוב על סוס]. רס"ג: הרמת יד = בעט; הרמת רגל = לרכוב. ראב"ע: הרמת יד = יהיה ברשותו; הרמת רגל = ללכת. רשב"ם: ביטוי המורה שררה ושלטון. רד"ק: לכל דבר.

כל הפירושים מכוונים אפוא להבנת הצירוף כשררה ושלטון. והבנה זו מתקשרת עם ההקשר "...ובלעדיך לא ירים... בכל ארץ מצרים".

רש"י מציין "כתרגומו", כי ההקשר שבפסוקנו מצביע על שררה ושלטון, ועל כן שני הדימויים קשורים זה בזה ומשלימים זה את זה, כלומר, לתפוס נשק ולרכוב על סוס מסמלים מרד במלך.

2. שם מה כג: "ולאביו שלח כזאת עשרה חמורים נשאים מטוב מצרים ועשר אתנת נשאת בר ולחם ומזון לאביו לדרך".

הקושי: כפל המילים הדומות. האם "בר ולחם מזון" הן נרדפות או לכל אחת מהן משמעות בפני עצמה?

רש"י: "כתרגומו". ת"א: "עבור ולחים וזוודין" (חיטים, לחם ומזון). ראב"ע: בר=דגן; לחם=כמשמעו; מזון=קטניות ופירות. רמב"ן: צדה לדרך (אין פירוט). רד"ק: בר=תבואה [מספוא]; לחם=תבואה נקייה [לכני אדם]; מזון = שאר דברים [פירות ומגדים]. מקראות דומים: בר' כז כח: "ורב דגן ותירוש" - "עבור" [בר]; בר' מה כא: "צדה לדרך" - זוודין [מזון]; שמי' יב לט: "וגם צידה לא עשו להם" - זוודין [מזון]; בר' ג יט: "בזעת אפיך תאכל לחם" - "לחמא"; בר' כז כ: "לחם לאכל ובגד ללבש" - "לחים"; בר' כה לד: "לחם ונזיד עדשים" - "לחים"; דב' ח י: "לא על הלחם לברד" - "לחמא". המסקנה העולה היא ש"לחם" במובן של מזון מתורגם "לחמא" ובמובן של לחם כלבד מתורגם "לחים".

רש"י מפנה אותנו אל התרגום, וכוונתו היא לציין שאין כאן מילים נרדפות אלא כל מילה יש לה משמע לעצמו.

3. שמי' טו טז: "תפל עליהם אימתה ופחד בגדל זרועך ידמו כאבן, עד יעבור עמך ה' עד יעבור עם זו קניית".

הקושי: הצירוף "עד יעבר" מופיע בפסוק פעמיים. מדוע חזר הכתוב על הצירוף? ועוד, הצירוף "עד יעבר" הוא חסר מושא, "עד יעבר" את מה?

רש"י: "כתרגומו". ת"א: "עד דיעבר עמך ה' ית ארנונא, עד די יעבר עמא דגן די פרקתא ית ירדנא" (עד יעבור עמך ה' את הארנון, עד יעבור העם שגאלת את הירדן). רשב"ם: בשניהם - עד יעבור את הירדן. ראב"ע: "שסבבו את הר שעיר ימים רבים". ספורנו: ארנון וירדן.

כל המפרשים (מלבד ראב"ע) בדעה שמדובר על העתיד, ושפחד העמים יתמשך לאורך זמן. פירושו של התרגום מקובל על רש"י (וכמוהו על ספורנו), והוא בא לומר שיש פירוש אחר, אך הכנת הצירוף היא כתרגומו, כי התרגום מבאר כל צירוף לעצמו (ולא כרשב"ם וראב"ע).

רבותינו דרשו כך: עד יעבר...ביאה ראשונה בימי יהושוע, ועד יעבר...בביאה שנייה בימי עזרא. רש"י מפנה אל התרגום ולא אל מדרשי חז"ל, שהרי המשכו של הכתוב הוא "תביאמו ותטעמו בהר נחלתך", והרי ביאה שנייה הייתה כבר אחרי שהתנחלו בארץ. על פי התרגום הכוונה היא לביאה ראשונה.

4. במ' כא יט: "וממתנה נחליאל ומנחליאל במות".

הקושי: האם אלו שמות מקומות או מילים הרמוזות למשמעות אחרת?

רש"י: "כתרגומו". ת"א: "ומדאיתיהבת להון נחתה עמהון לנחליה, ומנחליא סלקא עמהון לרמתה" [=ומשנתנה להם ירדה עמהם לנחלה], ומנחלה עלתה לרמה. רס"ג, רשב"ם וראב"ע מפרשים לפי הפשט, שמות מקומות. הרמב"ן: מסכים עם אונקלוס (ורש"י).

לכאורה, מדובר בפסוק הזה על שמות של מקומות, כפי שציינו המפרשים, וכך מובן על פי ההקשר. אך רש"י בחר בפירוש התרגום, כי במדבר אין מציאות של נחלים אלא זו ארץ צייה וצלמוות (עיי' רמב"ן), ועל כורחך, "מתנה" היא שם עצם (המושאל במקום המילה "באר"). ואותה מתנה המשיכה אתם עד ראש הפסגה, כלומר הבאר מלווה את ישראל במדבר ממקום למקום.

5. דב' כז ט: "וידבר משה והכהנים הלויים אל כל ישראל לאמר הסכת ושמע ישראל היום הזה נהיית לעם לה' אלהיך".

הקושי: המילה "הסכת" יחידאית. מהו שורשה וצורתה ומהו פירושה? ומהו ההבדל בין "הסכת" לבין "שמע"?

רש"י: "כתרגומו". ת"א: "אצית ושמע ישראל". רמב"ן: "הקשב". ספורנו: "ציר במחשבתך". ראב"ע: "הסכת, פירושו לפי מקומו כי אין ריע לר". מסקנה: הקושי הוא מילולי, ורש"י תומך בתרגום שאין כאן כפילות אלא "הסכת" פירושו ציית, וזה עניין של הקשבה, פעולת הכנה, להתכונן לשמיעה ולקבלה.

ראינו אפוא, שיש אפשרויות שונות ליישב את הקושי, הן קושי לשוני והן ענייני, ורש"י מפנה אותנו אל התרגום משום שפירוש התרגום נראה לו.

תרגיל 3

ו' ט כד: "וירא כל העם וירנו ויפלו על פניהם".

הקושי: מה פירוש המילה "וירנו" בפסוקנו?

רש"י: "כתרגומו". ת"א: "ושבחו" [= שבחו את הקב"ה]. ראב"ע: "הרמת קול וכן יתעבר הרנה במחנה" (מל"א כב לו). רס"ג: וירנו - שרו. מקראות דומים: "הרנינו גוים עמו" (דב' לב מג) - "שבחו עממיא עמיה"; "ישמחו וירנו לאומים" (תה' סז ה) - "יחדון וידוצון אומיה" (מלשון דיצה, שמחה); "הנה עבדי ירנו מטוב לב" (יש' סה יד) - "ישבחונו מטוב לב"; "צהלי ורני יושבת ציון" (יש' יב ו) - "כועי ושכחי כנישתא דציון" (=הכעה,

דיבור); "במעשי ידיך ארנן" (תה' צב ה) - "בעובי ידיך אבוע"; "בערב ילין בכי ולבקר רנה" (תה' לו) - "ולצפרא מקים כתשכחתא".

1. עיין במוכאות הנ"ל. מדוע בחר המתרגם בפסוקנו לשון שבח ולא לשון שמחה.
2. עיין במל"א ח כח. מה משמעות הרינה בפסוק זה?

ז. דחיית פירוש התרגום

1. בר' כה ג: "ובני דרן היו אשורים ולטושם ולאומים".
רש"י: שם ראשי אומות ותרגום של אונקלוס אין לי לישבו על לשון המקרא שפירש למישרין".
- ת"א: "הוו למשירין [=מחנות] ולשכונין [=שכונות] ולנגון [=איים]". מפרשי ת"א מבארים: מחנות=הולכי שיירות; שכונות=שוכני אהלים; ולנגון=ליושבי איים.
רש"י מפרש על פי המדרש "כולהון ראשי אומות הן" (כ"ר סא ה). מדוע ת"א איננו מתיישב עם לשון המקרא? רש"י לא מגלה את נימוקיו. שני נימוקים אפשריים:
א. כי אז היה צריך להיכתב לאשורים וללטושים וללאומים.
ב. בורשימת בני קטורה כולם נאמרו בלשון יחיד, מלבד בני דרן הכתובים בלשון רבים, וכן לא נאמר "את" אלא "היו", כלומר אלה הם שמות תואר. ועיין בתרגום ירושלמי וברמב"ן על אתר.
2. שם מג יח: "להתגולל עלינו ולהתנפל עלינו".

הצירוף "להתגולל עלינו" טעון ביאור.

רש"י: "להיות מתגלגלת עלינו עלילת הכסף וההיותה נופלת עלינו, ואונקלוס שתרגם ולאסתקפא עלנא הוא לשון להתעולל כדמתרגמינן עלילות דברים תסקופי מלין, ולא תרגמו אחר לשון המקרא".

לדעת רש"י לפנינו מקרא קצר וחסר בו נושא העלילה, כלומר אנחנו מוכאים במטרה לגולל ולהפיל עלינו את עלילת הכסף.

לפי תרגום אונקלוס בוארה המילה "להתגולל" להתרברב, והמילה "להתנפל" - להעליל. רש"י מסכים עם ת"א שניתן לפרש את "להתגולל" כגדלות ושררה (כמו גולת הכסף), אבל "להתנפל" אינו מתקשר כלל לעלילת דברים, ועל כן אינו מקבל את פירושו.

ח. הסתייגות מן התרגום

1. בר' מט יד-טו: "יששכר...ויט שכמו לסבל ויהי למס עובד".
הקושי: הקשר בין שני חלקי הפסוק אינו ברור. אם יששכר רואה מנוחה כי טוב... מדוע נוטה שכמו לסבול, ולמי יהיה למס עובד?
- רש"י: "לסבול, עול תורה, ויהי לכל אחיו למס עובד, לפסוק להם הוראות של תורה וסדורי עבדין שנא' (דה"א יב לג) 'ומבני יששכר יודעי בינה לעתים'. ויט שכמו, השפיל שכמו, כמו ויט שמים' (שמ"ב כב י) 'הטו אונכס' (תה' עח א), ואונקלוס תרגמו בפנים אחרים ויט שכמו לסבול מלחמות ולכבוש מחוזות שהם יושבים על הספר, ויהיה האויב כבוש תחתיו למס עובד".

רש"י מסתייג מפירושו של אונקלוס. לדעתו "ויט" משמעו הטיה מצד אל צד, כמו "ויט עד איש עדולמי", ואילו מטה שכמו לסכול אינו נוטה מצד אל צד, אלא מרכיץ עצמו ומשפילו כלפי הקרקע (על פי ספר הזכרון לר' אברהם בוקרט הלוי).

ת"א: "ויכבש מחוזי עממיא, וישיצי ית דיריהון, ודאשתארון בהון יהון ליה פלחין ומסקי מסיין" [=ויכבוש מחוזות העמים, וישמיד את יושביהם, והנשארים בהם יהיו לעבדים ולמעלי מסים].

רש"י מסתייג מת"א משום שהברכה כולה עוסקת לפי ת"א בחלק הגשמי - כיבוש הנחלה בחלק הראשון של הפסוק ובחלקו השני נושא חדש, העמים הכבושים. לדעת רש"י, לכל שבט יש ברכה רוחנית וגשמית: הגשמית היא הנחלה, והרוחנית היא קבלת השבט על עצמו להעמיד דינים שיפסקו הלכות וסדרי עיבורין (לוח השנה), כפי שנאמר בדברי הימים.

2. שמו' טו ח: "נערמו מים".

הקושי: המשפט "נערמו מים" קשה.

רש"י: "אונקלוס תרגם לשון ערמימות ולשון צחות המקרא כמו (שה"ש ז) 'ערמת חטים', ונצבו כמו נד' יוכיח".

מ"נצבו כמו נד" אנו למדים ש"נערמו מים" פירושו נתייצבו כמו ערימות משני צידי ישראל העוברים בתווך. וכן תרגם יונתן: "אתעברו מיא עורמן עורמן".

ת"א: "חכימו מיא" [=החכימו המים].

לשון רש"י, "ולשון צחות המקרא... יוכיח", מלמדת שהוא מסתייג מפירוש אונקלוס. אונקלוס שפירש לשון ערמימות הבין שזו תוצאה של "וברוח אפיין". מרוחו של הקב"ה באה למים המחשבה [=ערמימות] לעמוד כמו נד, והתוצאה: קפאו תהומות בלב ים. אך רש"י אינו מקבל פירוש זה ובוחר בפשט, ולפיו "נערמו" מציין מצב צבירה ותנוחה של המים.

3. שמו' כד יא: "ויחזו את האלקים ויאכלו וישתו".

הקושי: הקשר בין "ויחזו את האלקים" לבין "ויאכלו וישתו".

ת"א: "וחזו ית יקרא דה", והוון חזון בקורבניהון דאתקבלו ברעוא כאילו אכלין ושתין [=וראו את כבוד ה', והיו שמחים בקרבנותיהם שהתקבלו ברצון כאילו אכלו ושתו].

רש"י: היו מסתכלין בו בלב גס מתוך אכילה ושתיה, כך מדרש תנחומא. ואונקלוס לא תרגם כן.

אונקלוס רואה את ההיגד "ויאכלו וישתו" כדבר חיובי, כמשל וכחלק מן ההתעלות הגדולה של מעמד הר סיני.

רש"י מפרש "ויאכלו וישתו" ממש, ורואה את הפסוק כהתנהגות שלילית, שהרי נאמר "ואל אצילי בני ישראל לא שלח ידו" משמע שהיו ראויים לעונש.

אונקלוס ממשיך את הדימויים מן הפסוק הקודם, ולכן מפרש על דרך המשל והדימוי. פירוש אונקלוס בא גם לענות על קושי ההגשמה "ויחזו את אלקי ישראל".

4. שמו' לא ה: "ובחרשת אבן למלאת ובחרשת עץ".

הקושי: משמעות המילה "חרשת".

רש"י: "לשון אומנות, כמו חרש חכם (יש' מ), ואונקלוס פירש ושנה בפירושן שאומן אבנים קרוי אומן וחרש עץ קרוי נגר".

ת"א: "ובאומנות אבן טבא לאשלמא ובנגרות אעא" [=ובאמנות אבן טובה להשלים, לשבץ, ובנגרות עץ].
אונקלוס תרגם את המילה "חרושת" בשני אופנים: באבן טובה תרגם אומנות; ובעץ - נגרות. אונקלוס כנראה מבדיל בין חכמת חרש האבן לבין אמן מלאכת העץ.

ט. יישוב פירושו של התרגום

1. בר' יח כג: "האף תספה".

הקושי: מה משמעות המילה "האף" - כעס או מילת חיבור?
רש"י: "הגם תספה, ולתרגום של אונקלוס שתרגומו ל' רוגז כך פירושו: האף ישיאך שתספה צדיק עם רשע". ת"א: "הברגז תשיצי" [=האם בגלל הכעס תשמיד].

רש"י אינו מקבל את התרגום כיוון שנשמעת ממנו האנשה: בגלל הכעס לא יהיה דין צדק ויספה צדיק עם רשע? כביכול הכעס מקלקל את הצדק האלוקי, לכן רש"י "מתקן" את התרגום ר"מיישר" אותו לפי פירושו שלו: האף ישיאך שתספה צדיק עם רשע, כלומר: למרות שאין זו מידתך, האם בגלל הכעס יספה צדיק עם רשע?

2. דב' לב כד: "מזי רעב".

הקושי: "מזי רעב" הוא צירוף יחידאי במקרא ויש להבינו.
ת"א: "נפחתי כפן". רש"י: "אונקלוס תרגם נפחתי כפן, ואין לי עד מוכיח עליו, ומשמו של רבי משה הדרשן מטולוזא שמעתי שעירי רעב, אדם כחוש מגדל שער על בשרו. מזי לשון ארמי שער, מזיא, דהוה מהפך במזיא".

גם לרש"י אין "עד מוכיח", ועל כן הוא מוצא סימוכין בארמית [מזי רעב = נפוחי רעב]. סברתו של ר' משה הדרשן נכונה אצל אדם כחוש או המכחיש את גופו בהדרגה, אבל הסובל מרעב בטנו מתנפחת, ולכן פירושו אונקלוס, נפוחי בטן, נראה יותר.

תרגיל 4

בר' כ טז: "הנה הוא לך כסות עיניים לכל אשר אתך ואת כל ונכחת".
רש"י: "יהא לך פתחון פה להתוכח ולהראות דברים נכרים הללו, ולשון תוכחה בכ"מ ברור דברים, ואונקלוס תרגם בפנים אחרות, ולשון המקרא כך הוא נופל על התרגום: הנה לך כסות של כבוד על העינים שלי ששלטו כך ובכל אשר אתך, ועל כן תרגמו וחזית יתיך וית כל דעמך".

שאלות:

1. מה קשה בפסוקנו?
2. באר על פי רש"י.
3. כיצד רש"י מיישב את התרגום על פי לשון המקרא?

י. אימוץ התרגום כאפשרות נוספת

דברים לב, יד: "חמאת בקר" וגו'.
הקושי: האם פסוקים יד-טו הם כלשונם או משל?

ת"א: "יהב להון ביזת מלכיהון ושליטיהון". רש"י: "זה היה בימי שלמה שנא' (מלכים א ד) 'עשרה בקר בריאים ועשרים בקר רעי ומאה צאן'. ועוד יש לפרש שני מקראות הללו אחר תרגום של אונקלוס אשרינון על תקפי ארעא".

תרגיל 5

שמ' ז יא: "בלהטיהם".

- ת"א: "בלחשיהון". רש"י: "בלחשיהון, ואין לו דמיון במקרא. ויש לדמות לו (בראשית ג) 'להט החרב המתהפכת', דומה שהיא מתהפכת ע"י לחש".
1. מה קשה במילה "בלהטיהם"?
 2. מה מוסיף רש"י על פירוש התרגום? השווה "ותבא בלט" (רות ג ז); "רכרו אל דוד בלט" (שמ"א יח כב).

תרגיל 6

שמ' יח כו: "ושפטו את העם".

- ת"א: "ודיגון ית עמא". רש"י: "ודיגין ית עמא... ומקראות הללו לשון עשיה".
1. עיין בפסוק כב. כיצד מתרגם שם רש"י את הצירוף "ושפטו את העם"?
 2. באר את ההבדל בין שני הפסוקים ובמשמעות הצירוף "שפטו את העם".

יא. תרגום לא עקבי של מילה בעברית

1. בר' מג טו: "ויקחו האנשים את המנחה הזאת, ומשנה כסף לקחו בידם ואת בנימין". הקושי: מדוע נכפלה קיחה בפסוק הזה?
- ת"א: "ונסיכו גוברי ודברו ית בנימין". הפועל "לקח" מתורגם בשני אופנים: פעם, לגבי הכסף, "נסיכו"; ופעם, לגבי בנימין, "ודברו".
- רש"י: "מתרגמין ודברו ית בנימין, לפי שאין לקיחת הכסף ולקיחת האדם שוה בלשון ארמי. בדבר הנקח ביד מתרגמין ונסיכו, ודבר הנקח בהנהגת דברים מתרגמין ודבר".
2. שם מג טז: "בצהרים".
- הקושי: שינוי בתרגום המילה "צהרים", שהרי בדרך כלל היא מתורגמת "טיהרא", וכאן באופן שונה.
- ת"א: "בשירותא". רש"י: "זה מתורגם בשירותא שהוא לשון סעודה ראשונה בלשון ארמי... אבל כל תרגום של צהרים טיהרא".

סיכום

1. בעזרת התרגום מפרש רש"י מילים נדירות, ביטויים סתומים ודברי משל ופיוט שבתורה ובנביאים.
2. בעזרת התרגום קובע רש"י את מובנה המדויק של המילה אם לאותה המילה יש הוראות שונות.
3. רש"י מרחיק את ההגשמה בעזרת התרגום המקפיד על כך מאוד.
4. רש"י פותר את קוצר הלשון בכתוב על פי התרגום שמרחיב ומשלים את הכתוב.

5. לעתים רש"י מאמץ את התרגום כסיוע לפירושו, לפעמים הוא מביא את התרגום כמקביל לפירושו או למדרש, ולעתים הוא שולל את פירוש התרגום.
6. רש"י מברר את הנוסח הנכון של התרגום לא לשם פירוש הכתוב, אלא להכנה נכונה של התרגום ולקביעת שיטתו או לבריקת העקביות שבה מתורגמת המילה במקומות אחרים.
7. יש שרש"י פותח במילה "כתרגומו" ואינו מעתיק כלל את לשון התרגום, ויש שמביא את לשון התרגום ומבארה.
8. לעתים רש"י משלב את התרגום בפירושו בלי להזכירו כלל.
9. רש"י השתמש בת"א לתורה ובתרגום יונתן לנביאים. כנראה לא השתמש בתרגומים האחרים לתורה (המכונים יונתן וירושלמי).